

---

# VERBREDINGS- ACTIVITEITEN



DUURZAME LANDBOUW MET NATUUR

---

# DUURZAME VERDIENMODELLEN

**Er speelt veel op het moment: de stikstof- klimaat- en biodiversiteitscrisis zijn enkele voorbeelden van de uitdagingen die op dit moment spelen op het platteland. De landbouwsector kan een bijdrage leveren aan de oplossing hiervan. Veel agrarische ondernemers zijn bereid om de stap richting duurzame landbouw met natuur te zetten, maar daar moet vanzelfsprekend wel iets tegenover staan. Je kunt niet groen doen als je rood staat. Er zijn dan ook veel agrariërs op zoek naar nieuwe verdienmodellen die het mogelijk maken om op een toekomstbestendige manier te blijven boeren.**

**In 2021 zijn we daarom vanuit het trajectplan [Duurzame Landbouw met Natuur](#) gestart met het project '[Duurzame Verdienmodellen](#)'. Met dit project willen we bestaande kennis over verdienmodellen verspreiden, agrarische ondernemers helpen om verdienmodellen op hun bedrijf te implementeren en obstakels weg te nemen. Bovendien willen we de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen stimuleren.**

**In deze factsheet worden verschillende verbredingsactiviteiten toegelicht.**

Andere factsheets die vanuit Duurzame Verdienmodellen zijn ontwikkeld:

- Agroforestry
  - Biodiversiteit betaald
  - Financieringsvormen
  - GLB
  - Groene Contour
  - Korte keten
  - Pacht
  - Reststromen
  - Veen
  - Water
-

# VERBREDINGSACTIVITEITEN

Activiteiten naast het telen van gewassen of het houden van dieren worden gezien als verbredingsactiviteiten. Als boer kun je namelijk veel meer functies vervullen dan enkel het produceren van voedsel. Zeker voor kleinschaligere of extensievere boerderijen kan verbreding een belangrijke aanvulling geven op het verdienmodel. Steeds meer agrariërs pakken andere activiteiten op.

Volgens het CBS is het aantal agrarische bedrijven dat door verbredingsactiviteiten een aanvullende inkomstenbron heeft op dit moment zo'n **22.000 bedrijven**. In 2016 was dit nog maar één kwart (14.000 bedrijven).

Met verbredingsactiviteiten worden diensten bedoeld als de directe verkoop van producten aan de consument, agrotourisme, kinderopvang en educatie, maar ook aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer, energieproductie en de stalling van goederen of dieren.



De mogelijkheden zijn legio, zeker nu het belang van een goede verbinding tussen boeren en burgers politiek steeds meer aandacht krijgt. Deze factsheet geeft een overzicht van verschillende verbredingsactiviteiten en voorbeelden van bedrijven die dit toepassen. Onderaan de factsheet vind je links naar nuttige documenten over wet- en regelgeving. De factsheet is als volgt opgebouwd:

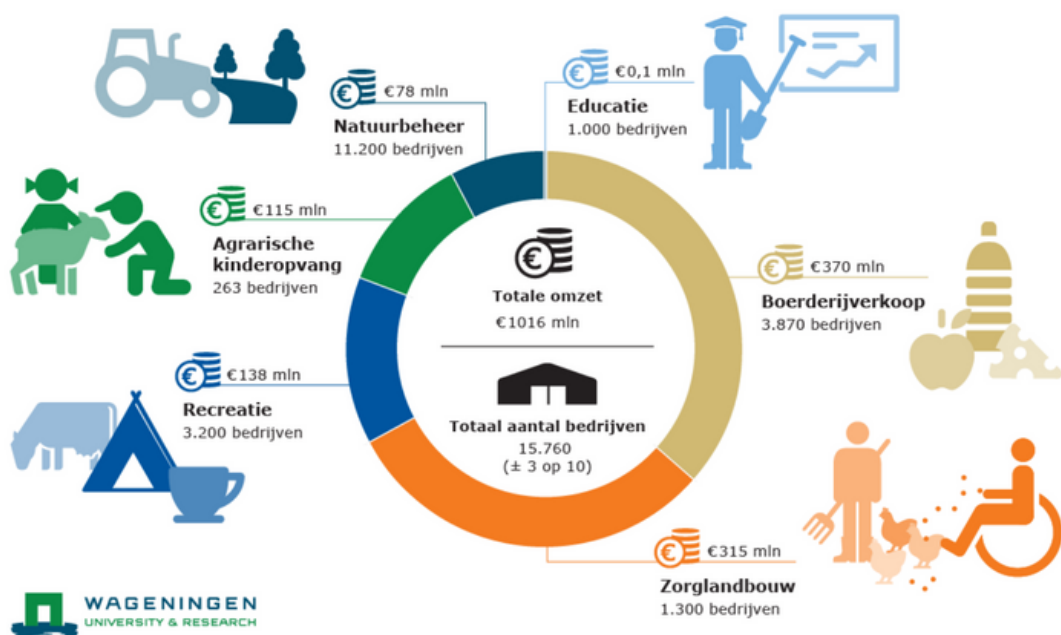
1. **Waarom verbreden?**
2. **Verskillende verbredingsactiviteiten uitgelicht**
3. **Huidige knelpunten**
4. **Geleerde lessen en tips**

# WAAROM VERBREDEN?

Agrarische ondernemers zetten zich in voor gezond voedsel met respect voor mens, dier en omgeving. Zeker extensievere, kleinschalige boerderijen vormen plekken waar omwonende graag recreëren, hun voedsel kopen of hun kinderen meer willen laten kennismaken met voedselproductie en biodiversiteit. Ook kunnen boerderijen een prettige plek zijn voor bepaalde zorgvragen, en daarmee een rol spelen in de groeiende zorgopgave. Naast een bijdrage aan verschillende maatschappelijke opgaves, kunnen verbredingsactiviteiten ook bijdragen aan het bedrijfsinkomen van de boer. De bijdrage van de activiteit aan de totale omzet verschilt erg per activiteit: voor zorglandbouw is dit gemiddeld 50%, terwijl bij toerisme en recreatie de omzet gemiddeld bijdraagt aan 24% van de totale omzet. Meer over omzet en potentie per activiteit lees je in [dit rapport van de LTO](#).

Deze factsheet gaat in op de volgende verbredingsactiviteiten:

- Natuurbeheer
- Educatie
- Boerderijverkoop
- Zorglandbouw
- Recreatie
- Agrarische kinderopvang
- Overig



Bron: [Kijk op multifunctionele landbouw, WUR \(2022\)](#)

### Natuurbeheer

Natuurbeheer is de meest toegepaste verbredingsactiviteit onder agrarische ondernemers. Met natuurbeheer wordt bedoeld dat ondernemers op hun eigen grond natuur onderhouden, bijvoorbeeld door middel van weidevogelbeheer of het beheren van landschapselementen zoals een houtwal. Agrarische ondernemers kunnen hier een subsidie voor aanvragen, ter compensatie van derving aan agrarische inkomsten. Sinds 2016 kan deze subsidie voor **Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer** (ANLb) aangevraagd worden via het **agrarische collectief**. De vergoedingen uit het ANLb leiden niet tot meer inkomen voor de agrariërs, maar zijn interessant voor boerderijen waar agrarisch natuurbeheer in de bedrijfsstrategie past - zoals bij extensievere bedrijfsvoering, ter aanvulling van verbredingsactiviteiten zoals recreatie of ter versterking van de directe verkoop van je producten.



### Educatie

Steeds minder kinderen komen wel eens op een boerderij. Om kinderen meer te leren over waar hun eten vandaan komt, stellen meer en meer boeren hun bedrijf open voor educatie. In Nederland wordt er op circa 1000 agrarische bedrijven boerderijeducatie aangeboden. De meest voorkomende vorm van boerderijeducatie is een bezoek van een dagdeel van een groep leerlingen aan een boerderij. In de provincie Utrecht zijn educatieboerderijen verenigd in de vereniging **Boerderij in de Kijker**. Voor deelname aan Boerderij in de Kijker betaal je €50 per jaar. De vergoeding voor een boerderijles van zo'n 2 uur is €120,- (ex. BTW). Door regionale samenwerking vergroot je de impact en wordt het voor het bedrijfsleven en overheden interessanter om bij te dragen in de kosten. In Nederland zijn er 665 educatieboerderijen, met een gemiddelde omzet van €1.125 per jaar. De bijdrage aan de totale omzet blijft gering, maar boerderijeducatie draagt wel in belangrijke mate bij aan de profilering van de land- en tuinbouw en het platteland.

Ook educatieboer worden? De koepelorganisatie Boerderij Educatie Nederland maakte een **Stappenplan: Hoe word ik een educatieboer?**.

Ook organisaties als **Boer in de Klas** kunnen je op weg helpen.

### Boerderijverkoop

Met de term boerderijverkoop wordt de directe afzet van een boer aan consumenten bedoeld (0 schakels). Dit kan vanuit een winkel op de boerderij, via een kraam op de lokale markt of door middel van verkoop langs de weg. De directe verkoop van voedsel leidt tot een betere prijs voor de producent en tot minder voedselkilometers (en dus minder CO2-uitstoot). De meeste omzet wordt gegenereerd met een boerderijwinkel (zie tabel).

*Schatting van het aantal bedrijven en de omzet van alle afzetkanalen, 2020*

Afzetkanaal	Subcategorie (naar omzet)	Aantal bedrijven	Omzet per bedrijf (in euro's)	Totale omzet afgerond (in mln. euro)
Langs de weg	Klein	1.100	5.000	6
	Groot	650	115.000	75
Op de markt	Boeren	100	140.000	14
Boerderijwinkel	Klein	600	55.000	33
	Middel	750	180.000	135
	Groot	170	480.000	82
Levering aan huis		500	50.000	25
<b>Totaal</b>		<b>3.870</b>		<b>370</b>

Bron: [Kijk op multifunctionele landbouw, WUR \(2022\)](#)

Een bredere term dan boerderijverkoop is 'korte keten'. Met korte keten wordt afzet direct aan de consument bedoeld, én afzet met één tussenschakel. Inmiddels verkoopt bijna **1 op de 7 boeren** producten via de korte keten.



Foto: [Eemlandhoeve](#)

## Zorglandbouw

Een veelvoorkomende nevenactiviteit is het aanbieden van dagbesteding of leer- en werktrajecten aan mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Deze aanbieders zijn in toenemende mate ondernemers met een zorgachtergrond, en in mindere mate ondernemers afkomstig uit de agrarische hoek. In de provincie Utrecht zit onder andere de vereniging [Utrechtse Zorgboerderijen](#), waar 15 zorgboerderijen bij zijn aangesloten. Dagbesteding en leer- en werktrajecten worden onder andere aangeboden door zorgboerderijen [Het Derde Erf](#), [De Grazige Weiden](#) en [Huiberthoeve](#).

Om de zorgkwaliteit te waarborgen, is een specifiek keurmerk ontwikkeld: het [Kwaliteitswaarborg Zorgboerderijen](#). Via het behalen van het keurmerk zijn onder meer kwaliteit van zorg, hygiëne en arbeidsomstandigheden gewaarborgd. Om een zorgboerderij te starten zijn diverse vergunningen noodzakelijk. Een gesprek met de gemeente zal veel duidelijkheid geven. De vergunningen die aangevraagd moeten worden zijn ook afhankelijk van de plannen. Indien de boerderij verbouwd dient te worden, zal er in de meeste gevallen een bouwvergunning moeten komen.



Er zijn zo'n 1250 zorgboerderijen in Nederland, met een grote spreiding in de omzet per boerderij. Gemiddeld ligt de omzet van een zorgboerderij in Nederland op €200.000. Benieuwd hoe collega agrariërs de zorg op hun boerderij hebben aangepakt? In [dit document lees je 10 portretten van pioniers in de zorglandbouw](#).



Foto: [Zorgboerderij De Grazige Weiden](#)

## Recreatie

Recreatie op de boerderij kent veel verschillende vormen: van dagrecreatie, zoals boerengolf, tot verblijfsrecreatie, zoals een camping of bed & breakfast. Ook de verhuur van huisjes of appartementen is populair.

De omzet van recreatie heeft een flinke klap gekregen door de **Corona-pandemie**. Dit is te zien in onderstaande tabel: de totale omzet van recreatie was in 2020 138 miljoen euro, en daarmee ruim 35% lager dan in 2018.

*Omzetschatting recreatie naar recreatievorm, 2020*

Vorm	Aantal bedrijven	Gem. omzet (in euro's)	Totale omzet (in mln. euro)	(2018)
<b>Verblijfsrecreatie</b>			<b>103</b>	<b>(137)</b>
Boerderijcamping	685	46.000	32	(33)
B&B	380	43.000	16	(24)
Huisjes/appartementen	525	90.000	47	(27)
Groepsaccommodaties	380	22.000	8	(54)
<b>Dagrecreatie</b>			<b>35</b>	<b>(84)</b>
Sport, spel, cursussen	350	31.000	11	(32)
Verhuur recreatiegoederen	470	13.000	6	(9)
Horeca (inclusief kookworkshops)	500	24.000	12	(24)
Vergader/ontvangst	700	8.000	6	(19)
<b>Totaal</b>	<b>3.200 a)</b>		<b>138</b>	<b>(221)</b>

a) Meerdere bedrijven bieden meerdere vormen van dag- en/of verblijfsrecreatie aan

b) Omzetschatting 2018 tussen haakjes

Bron: [Kijk op multifunctionele landbouw, WUR \(2022\)](#)

Er is geen overkoepelende organisatie voor plattelandstoerisme, maar er zijn wel stichtingen waar je je als ondernemers bij aan kunt sluiten. Voor campinghouders bestaat er bijvoorbeeld **Stichting Vrije Recreatie (SVR)** of de bredere organisatie **Vekabo**. Organisaties als deze kunnen helpen bij het vergroten van je bereik vaak ook met advies over juridische of andere vraagstukken.



Foto: [Camping Prinsenhof](#)

Foto: [Hofstede de Twaalfgaarden](#)



## Agrarische kinderopvang

Het aantal boeren dat kinderopvang aanbiedt is afgelopen jaren flink toegenomen, en ook de totale omzet is substantieel:

*Ontwikkeling agrarische kinderopvang, 2007-2020*

	2007	2009	2011	2013	2018	2020
Aantal bedrijven	20	64	209	219	245	263
Omzet (in mln. euro)	4	14	20	26	78	115

Bron: [Kijk op multifunctionele landbouw, WUR \(2022\)](#)

Het type kinderopvang varieert van gastouderopvang tot kinderopvang met behulp van personeel. De omzet per bedrijf verschilt enorm: van gemiddeld ongeveer €13.200 in de gastoudergezinnen tot gemiddeld €800.000 op de kinderopvang.

Steeds meer ouders geven de voorkeur aan een landelijke en agrarische omgeving voor de opvang van hun kinderen. Zeker als er op de locatie ook passende activiteiten, zoals contact met (hobby)dieren of met planten in de moestuin, aangeboden wordt. Het vinden en vasthouden van voldoende personeel is een uitdaging. De agrarische kinderopvang is professioneel: veel bedrijven zijn aangesloten bij de **Verenigde Agrarische Kinderopvang** (VAK) en werken met kwaliteitssystemen. De vereniging is bedoeld voor agrarische ondernemers met een kinderdagopvang voor 0-4 jarigen, ondernemers die ruimte bieden voor buitenschoolse opvang (BSO) en ondernemers die beide mogelijkheden aanbieden. Organisaties als **LekkerBoer** kunnen ondersteunen in de koppeling met het onderwijs.

De opvang moet voldoen aan de gangbare regels, zoals de Wet Ruimtelijke Ordening en Milieu en overige gezondheids- en veiligheidseisen gesteld aan de kinderopvang. Steeds meer gemeenten zijn terughoudend in het afgeven van vergunningen vanwege luchtkwaliteitseisen. Daarnaast is het dagelijks reilen en zeilen in de kinderopvang ook aan regels gebonden; denk hierbij aan alle bepalingen uit de Wet Kinderopvang.



Foto: [Kinderopvang De Boerderij](#)



Foto: [Boerderij Veld-Zicht](#)

### Overige verbredingsactiviteiten

Je kunt het zo gek niet bedenken! Doe vooral wat je aanspreekt, wat past bij je bedrijf en waar je potentie ziet. Ter inspiratie:

### De zakelijke markt

Veel bedrijven zijn voor speciale vergaderingen of bijeenkomsten op zoek naar een bijzondere plek, iets anders dan het reguliere kantoor. Ruimtes die je zelf niet gebruikt zou je kunnen ombouwen tot vergaderlocaties. Hiervoor zijn partijen die vraag en aanbod bij elkaar brengen, zoals [vergaderlocaties.nl](https://www.vergaderlocaties.nl).

### Energie opwek

Energie productie voor derden als nevenactiviteit is populair! Uit een onderzoek van CLM uit 2020 kwam al naar voren dat 45% van de boeren hun eigen duurzame energie opwekken. Dit gebeurt vooral via zonnepanelen, maar ook uit wind, waterkracht, de bodem, buitenluchtwarmte en [warmte uit net gemolken melk](#). Energie die je opwekt en niet zelf gebruikt, lever je terug aan het net. Ondernemers krijgen hiervoor GvO's, Garanties van Oorsprong: CertiQ geeft deze uit. Aanmelden bij CertiQ is kosteloos. De GvO's zijn vrij verhandelbaar op de markt: [Energie van Boeren](#) helpt hierbij.

### Wees creatief!

De mogelijkheden zijn eindeloos! Het belangrijkste is dat jij er als ondernemer blij van wordt. Trekt een landwinkel of theetuin je niet direct? Denk vooral buiten de gebaande paden: er zijn boerenbedrijven die ['geitenyoga'](#) of ['koeiensurvival'](#) aanbieden (met een tokkelbaan bóven de koeien) of een ['maïsdoolhof'](#) hebben,

Foto: [Uitjesboerderij Leekzicht](#)



## HUIDIGE KNELPUNTEN

Verbredingsactiviteiten worden steeds populairder en kunnen een bijdrage leveren aan een rendabele bedrijfsvoering. Verbreden is echter niet altijd makkelijk: het vraagt energie en een investering. De Vakgroep Multifunctionele Landbouw van LTO Nederland heeft onlangs een [position paper](#) uitgebracht met de 10 uitdagingen van de Multifunctionele Landbouw. Dit zijn onder andere uitdagingen op het gebied van ruimtelijke ordening, wet- en regelgeving en bekendheid van de potentie van MFL.

De belangrijkste knelpunten voor agrariërs om aan de slag te gaan met verbreding zijn:

- **Regelgeving en ruimtelijke ordening**  
[Deze brochures](#) van Land & Co of [deze](#) van de WUR helpen je op weg.
- **Financiering die nodig is voor de initiële investering**  
Voor financiering kun je denken aan lokale fondsen zoals het [Oranjefonds](#), [Stichting DOEN](#) of vanuit de gemeente of Rabobank. Vanuit de [provincie](#) (POP3 en LEADER) en het Rijk ([Groen Economisch Herstel](#)) zijn er ook mogelijkheden.
- Ook **opvolging** en het **ontbreken van een plan van aanpak** worden gezien als knelpunten voor het (door)ontwikkelen van verbredingsactiviteiten.



Foto: [Boerderij Hartstocht](#)

# GELEERDE LESSEN EN TIPS

Iedere agrarische ondernemer heeft zo zijn eigen zoektocht naar verbreding: de één vindt sneller een verbredingsactiviteit die bij hem of haar én het bedrijf past, dan de ander. Om je de goede kant op te helpen, geven boeren Christianne Hennipman van De Bonte Parels en Christel van Dam van Buurderij van Dam de volgende tips:

- **Weet wat je bedrijf waard is**

De aanwezigheid van dieren, de ruimte en vrijheid en het ritme en regelmaat maakt jouw boerderij voor mensen uit een drukke stedelijke omgeving een fijne plek om te bezoeken. Doe jezelf niet tekort!

- **Zet kleine stappen**

Begin klein, zodat je kunt 'proeven' of iets bij je past, zonder dat je grote investeringen hebt gedaan. Ga vooral ook langs bij collega-boeren die bezig zijn met verbreding, en vraag hen hoe ze ooit begonnen zijn.

- **Het belang van communicatie**

Social media en een goede website kunnen helpen bij het bereiken bewoners in de omgeving van je boerderij. Ook kun je hen via deze kanalen op de hoogte stellen van komende activiteiten waar ze bij aan kunnen sluiten.

- **Tot slot: waar en wil is, is een weg!**

Verbreden is niet altijd makkelijk en het zal soms een zoektocht zijn in alle nieuwe activiteiten die er bij komen. Begin klein, doe wat je wel kunt en als iets niet lijkt te lukken, kijk dan hoe het wel kan. Neem de tijd om iets te realiseren en weet dat een lange adem soms nodig is.

## Adviesmogelijkheden

Zelf aan de slag met verbreding en kun je wel wat onafhankelijk advies gebruiken? Neem dan gratis contact op met één van de Plattelandscoaches voor een gesprek. Aanmelden kan via [dit formulier](#).

Benieuwd naar hoe je bedrijfsplan verandert als je een verbredingsactiviteit oppakt en je bedrijf daardoor kunt extensiveren? Je kunt nu je bedrijfsplan gratis later doorrekenen via het project [Duurzame Bedrijfsplannen](#), onderdeel van het trajectplan [Duurzame Landbouw met Natuur](#).

---

---

# VERBREDINGS- ACTIVITEITEN

## **Duurzame Landbouw met Natuur**

Deze factsheet is onderdeel van het trajectplan Duurzame Landbouw met Natuur. In het trajectplan Duurzame Landbouw met Natuur gaan we op zoek naar slimme maatregelen op het boerenbedrijf voor een sterkere verbinding tussen landbouw en natuur. Maatregelen die biodiversiteit versterken en tegelijkertijd een rol spelen in het verbeteren van de bedrijfsvoering. Door het ontwikkelen van slimme combinaties tussen landbouw en natuur nemen natuurwaarden toe en krijgt de landbouw een sterker toekomstperspectief. Voor landbouw die de natuur spaart, die zorgt voor natuur maar ook slim gebruik maakt van natuur.

Duurzame Landbouw met Natuur is een samenwerking tussen LTO-Noord, Natuurmonumenten, de agrarische collectieven, Landschap Erfgoed Utrecht (LEU), Staatsbosbeheer, Utrechts Particulier Grondbezit (UPG), Utrechts Landschap en de Natuur en Milieufederatie Utrecht (NMU). Het is een gezamenlijk zoekproces: van het samenstellen van passende maatregelen op het boerenerf tot een pilot in de groene contour.

Voor meer informatie over het trajectplan kun je contact opnemen met Edwin Blankevoort: [eblankenvoort@ltonoord.nl](mailto:eblankenvoort@ltonoord.nl).

Het trajectplan Duurzame Landbouw met Natuur wordt mede mogelijk gemaakt door subsidie in het kader van het plattelandsontwikkelingsprogramma (POP3) en de provincie Utrecht.

